

מִן הַסְפְּרוֹת הַמְקְצוּעִית

ח'אלד עראר ועירית קינן (עורכים), זהות, נרטיב ורב־תרבותיות בחינוך הערבי בישראל. חיפה: פרדס והמרכז ללימודים אקדמיים אור יהודה, 2015. 372 עמ'.

אילנה פאול־בנימין

החברה הישראלית, בדומה לחברות רבות בעולם, מתמודדת עם ריבוי תרבותי הקורא תיגר על הסדר החברתי הקיים. אל מול כישלונה של מדינת הלאום המודרנית לכונן חברה הומוגנית המטשטשת זהויות אתניות ודתיות, התגבשו חברות הטרוגניות מרובות תרבותיות. קבוצות המיעוט שבהן אינן מסתפקות בהכרה בייחודן התרבותי, אלא תובעות חלוקה צודקת של משאבים חומריים וסימבוליים, שיאפשרו להן לממש את זכותן לאזרחות שוויונית ומכילה.

במציאות מורכבת זו התפתח שיח ציבורי ואקדמי עשיר שדן בריבוי התרבותי ובמדיניות המהוססת כלפיו. הספרות הענפה שנכתבה עסקה בהיבטים תאורטיים של התופעה, ביחסי גומלין בין החברה והמדינה לבין המגזרים שבתוכן ובחקר מקרים שביטאו פרקטיקות רב־תרבותיות, ותחומי הדעת השונים, כגון פילוסופיה, סוציולוגיה, משפט, חינוך ומדיניות ציבורית, הניבו ספרות עשירה (למשל, בשיר, בן־פורת ויונה, 2016; יונה, 2005; יונה ושנהב, 2005; מאוטנר, 2008; מאוטנר, שגיא ושמיר, 1998). רוב רובה של ספרות זו עסק ביחסה של ההגמוניה לקבוצות המיעוט או ביחסי הגומלין בין המגזרים: חילונים, חרדים, מזרחים, יוצאי אתיופיה וברית המועצות לשעבר וערבים־פלסטינים. נקודת המבט של קבוצת המיעוט על מדיניות רב־תרבותית או היעדרה ועל הפרקטיקות שנקטו למימושה לא הוצגה עד כה באופן מקיף. אסופת המאמרים שלפנינו עונה על חסר זה ומתיקה את נקודת המבט מן הרוב ההגמוני וממדיניותו כלפי קבוצת המיעוט הערבית־פלסטינית בישראל: היא מתבוננת פנימה

* ד"ר אילנה פאול־בנימין, הפקולטה לחינוך, המכללה האקדמית בית ברל.
דואר אלקטרוני: ilanapb@beitberl.ac.il

אל תוך מערכת החינוך הערבית, ובה בעת היא מתבוננת החוצה אל קשרי הגומלין עם מערכת החינוך הכללית בישראל.

מטרתם של עורכי הספר היא לפתח דיון תאורטי בסוגיות של זהות, זיכרון וחינוך נרטיבי בחינוך הערבי בישראל, לדון בפרקטיקה של סוגיות אלו במוסדות להכשרת מורים ולבחון את השפעתו של המעמד הפריפריאלי הכפול של החינוך הערבי על פרקטיקות חינוכיות ועל עיצוב זהויות ונרטיב. הספר מחולק לשלושה שערים: חינוך, זהות ורבות-רבותיות, סוגיות רבות-רבותיות בהכשרת מורים ורבות-רבותיות במרחב האקדמי.

השער הראשון כולל חמישה מאמרים, והוא נפתח במאמרו של יוסי יונה, "המיעוט הפלסטיני בישראל: כאשר תכנית ליבה משותפת בחינוך פוגשת בנרטיבים לאומיים סותרים". המחבר עוסק במדיניות העקיבה של מערכת החינוך להדיר מתכניות הלימודים את הנרטיב הפלסטיני משום שהוא מנוגד לנרטיב הציוני. המחבר מציג את השינויים שחלו במערכת החינוך ובתוך כך ההכרה בזכותו של הציבור הערבי-פלסטיני להביע את ייחודו התרבותי, אך לא את ייחודו הלאומי. בפועל קיימת רבות-רבותיות חד-צדדית, שהערבים לומדים לפיה על התרבות ועל ההיסטוריה היהודיות ומעט מאוד על תרבותם שלהם, בשעה שהתלמידים היהודים אינם נחשפים למורשת הלאומית-תרבותית של האזרחים הפלסטינים. הקושי של מערכת החינוך להתמודד עם הנרטיב הלאומי הפלסטיני מדגים עד כמה כבד משקלו של האתגר העומד בפני החברה הישראלית בקידום חינוך רבות-רבותי. הכותב ממליץ על מדיניות המשלבת בין מנהל חינוך נפרד, בדומה למנהל החינוך הדתי, לבין מודל המשלב בין המגזרים, שכל ציבור נחשף בו לנרטיב הלאומי והתרבותי של האחר.

סוגיית הנרטיבים הלאומיים הסותרים נדונה גם במאמרה של עירית קינן, "זיכרון קולקטיבי, טראומות נבחרות ותקווה". הכותבת עוסקת בוויכוח על הנכחתו של הזיכרון הקולקטיבי הפלסטיני בשיח הציבורי בישראל ובמערכת החינוך הישראלית. היא מודעת לכך שהמאבק על הנרטיב של העבר מחזק ומלבה סכסוכים בהווה, ואף על פי כן היא מציעה שלא לבטל נרטיב של קבוצה אחת, אלא להקצות מקום לשניהם, זה לצד זה, כפלטפורמה לאזרחות משותפת ושוויונית. חיזוק לטענתה מצוי במאמר הבא בספר.

גם המאמר השלישי עוסק בהיסטוריה ובהנכחתה בחברה הפלסטינית בישראל. הכותבים, קוסאי האג' יחיא ובוועז לב טוב, פותחים בפנינו צוהר להיסטוריה של חיי היום-יום ולשימור היסטורי שנעשה "מלמטה למעלה". במאמרם החשוב, "ההיסטוריה שלנו: יוזמות של הציבור הפלסטיני בישראל לתייעוד, לשימור ולהנחלה של שורשיו ההיסטוריים ומורשתו התרבותית", מוצגת סקירה מקיפה על יוזמות מגוונות להחייאה ולשימור של ההיסטוריה, התרבות והמורשת הפלסטיניות. הדרתם של הנרטיב וההיסטוריה הפלסטיניים על-ידי הממסד הציבורי והחינוכי, שנדונה בשני המאמרים הראשונים, זוכה לתגובת-נגד הצומחת מארגונים פלסטיניים בישראל. אל מול הפעילות הממסדית המדירה צמחו מסלולים חלופיים, כגון מרכזי תרבות, מרכזי מחקר, גלריות,

מוזאונים ופעילות אינטרנטית. הכותבים מברכים על פעילות עשירה וענפה זו, אולם מסבים את תשומת הלב לכך שהיא סובלת מהעדר הנחיה מקצועית ומקושי לפרוץ למעגלים רחבים בחברה הישראלית. כמענה לחוסר ולקשיים הם מציגים דגם חדש של שותפות בין אנשי שטח לבין אנשי אקדמיה, יהודים ופלסטינים החוקרים יחדיו את ההיסטוריה של חיי היום-יום (פרויקט "מנהרת הזמן"). הכותבים קוראים להשתחרר מן התפיסה שתיעוד והנחלה של היסטוריה פלסטינית מסכנים את חוסנה של מדינת ישראל ומציעים להבין ששותפות אזרחית אמיתית תיווצר רק על בסיס שוויון תרבותי משמעותי. מאמרו של ח'אלד אבו עסבה, "חינוך ערבי ורב־תרבותיות", חוזר על טענתו של יוסי יונה במאמר הראשון בספר ומדגיש את מה שיש ואת מה שאין בתכנית הלימודים הערבית בישראל: העדר תכנים של זהות לאומית פלסטינית והענקת ביטוי נרחב לתכנים של מורשת יהודית-ציונית. לדעת המחבר, מציאות זו היא תוצר של מדיניות מערכת החינוך ופחד של החברה הערבית מיצירת שינוי. השער הראשון מסתיים במאמר "תכניות הלימודים וספרי הלימוד במקצוע האזרחות לתלמידים הערבים הפלסטינים בישראל". יוסף כנאענה ממשיך את הקו של יוסי יונה וחאלד אבו עסבה בנוגע לתכנית הלימודים הישראלית המדירה תכנים פלסטיניים, ובוחר להתמקד בלימודי האזרחות ובדרכי עיצובם של התלמידים הערבים כאזרחים בישראל.

השער השני, "סוגיות רב־תרבותיות בהכשרת מורים", מפנה את נקודת המבט למוסדות להכשרת מורים, לתכניות הלימודים בהם ולעמדותיהם של הסטודנטים הבאים בשעריהם. את השער פותח מאמרה של ענת רימון אור, "זהות פלסטינית במערכת החינוך העברית: האם היא אפשרית?" המחברת מנתחת את מערכת החינוך הערבית בישראל במסגרת של יחסי מוכפפות ומסבירה באמצעות המשגה זו את הקשיים שבבניית זהות פלסטינית במערכת החינוך הישראלית. המחברת רואה בשיטות חינוך חלופיות, כמו חינוך ביקורתי, חינוך דמוקרטי וחינוך אנתרופוסופי, דרכים אפשריות לחולל שינוי יסודי. ספק אם ערוצים אליטיסטיים אלו יכולים לשמש חלופה ראויה למערכת החינוך השמרנית בחברה הפלסטינית בישראל. הכותבת ערה למגבלותיה של גישה זו, אולם לטענתה, במעשיה של האליטה תהיה משום ברכה לקהילה כולה. שיבוצו השגוי של המאמר בשער העוסק בהכשרת מורים רומז לנו על הדרך החלופית האפשרית לשינוי, והיא הכשרת מורים במכללות הערביות לתפקידם כסוכני שינוי המבקשים לקרוא תיגר על הסדר החברתי הקיים. הצעדים האחרונים באקדמיה, המקדמים את מעבר המכללות להכשרת מורים לרשות הות"ת ואת ההשתחררות מלפיתתו של משרד החינוך, אולי יהיו נקודת ציון משמעותית בהכשרת מורים כסוכני שינוי בחברה הפלסטינית.

שלושת המאמרים הבאים מדווחים על דרכים אפשריות לקידום מדיניות רב־תרבותית ולחינוך להכרה הדדית בין יהודים לבין ערבים במכללות הכלליות ובין מוסלמים, נוצרים ודרוזים במכללה ערבית. מאמרו של עביר פרח, רחל הרץ-לזרוביץ ומורן יוסף-מיטב, "סיפורי חיים וציור מפות זהות – דת לאום וזהות: הממדים הנשכחים בהתפתחות מורים", עוסק בחשיבותה של הזהות הממוקפת, הכוללת זהויות אחדות המתקיימות

בעת ובעונה אחת, ככלי לשינוי חברתי, להכרה הדדית ולאיימוצה של מדיניות רב-תרבותית. מאמרו של מנאל יזבק-אבו אחמד ועליזה יהב עוסק בבדיקת עמדות של סטודנטים יהודים וערבים המשתתפים בקורס רב-תרבותיות. כשמו הכללי של המאמר, "התייחסות לרב-תרבותיות בכיתה", כך גם מסקנותיו כלליות, ולא ברור אם ניתן לתרגמן לפרקטיקות חינוכיות. המאמר החותם את השער מתבסס על שאלונים שמילאו סטודנטים במכללה ערבית. סלמן עליאן, רנדה עבאס וראיד זידאן מפנים את נקודת המבט של הדיון הרב-תרבותי מיחסי גומלין בין יהודים לבין ערבים אל תוך החברה הערבית עצמה, על מגזריה השונים. ממאמרם "תפיסת החינוך הרב-תרבותי בקרב מתכשרים להוראה במכללה האקדמית להכשרת מורים ערבים" עולה כי הסטודנטים המוסלמים, שהם רוב במכללה, תופסים את האווירה במכללה כרב-תרבותית יותר מסטודנטים דרוזים או נוצרים.

בשער השני, העוסק בהכשרת מורים, מוצגת התבוננות מעמיקה מדי בפרקטיקות ובעמדות שעלו במחקרים, שחולשתם המתודולוגית מונעת מן הכותבים לבסס את טענותיהם. בשער זה בולט חסרונה של נקודת מבטם של קובעי מדיניות בתוך המכללות הכלליות בנוגע לריבוי התרבותי שבהן ובתוך המכללות הערביות בנוגע לתפקידן כמובילות שינוי, הן ביחסי הגומלין ביניהן לבין היהודים והן בתפקידן כמכשירות סוכני שינוי בתוך החברה הערבית-פלסטינית בישראל.

השער השלישי עוסק ברב-תרבותיות במרחב האקדמי. מאמרו של ח'אלד עראר, "עיצוב הזהות החברתית והלאומית של הסטודנטים הערבים במרחב האקדמי", מציג ממצאים ממחקר גישוש המתבסס על 15 ראיונות עם סטודנטים מארבע אוניברסיטאות בישראל. מוקד המאמר הוא נקודת המפגש בין הסטודנטים הפלסטינים לבין האקדמיה כמרחב שמתעצבת בו זהותם המורכבת. במדינה שמונהגת בה הפרדה במערכת החינוך ותלמידי ישראל היהודים והערבים מתחנכים בה במסגרות נפרדות, המרחב האקדמי הוא נקודת מפגש ראשונה, שצעירים יהודים וערבים נפגשים בה במיצב זהה – כסטודנטים. במאמר נדונות סוגיות מגוונות באופן לא שיטתי: השפעת המפגש על עיצוב מעגלי השתייכות והתבוננות רפלקטיבית בסוגי ההשתייכות, תחושה של העצמה אישית מתוך התייחסות לפן המגדרי, הפנמת חשיבותה של ההשכלה כמכשיר לניעות חברתית וכלכלית, ובעיקר האקדמיה כנקודת מפגש המערערת על הזהויות המסורתיות. לעומת נקודת מבט זו, הרואה באקדמיה מקום של שינוי ועיצוב מחדש של זהות, המאמר החותם את הספר, "השפה העברית כחסם בפני כניסתם של סטודנטים ערבים למוסדות אקדמיים בישראל", מתמקד בשפה העברית כמכשול העיקרי העומד בפני הסטודנטים הערבים בבואם לרכוש השכלה גבוהה. מוהנד מוסטפא מפרט את הקשיים העומדים בדרכם: חשש מפני התבטאות בשיעורים, פגיעה בביטחונם העצמי בכל עת שהם פונים לאיש סגל או לעמיתיהם הסטודנטים היהודים, הישגים נמוכים לעומת יכולותיהם ונשירה מן הלימודים. קשיים אלו הובילו בין היתר לתופעת ה"ירדניזציה" של ההשכלה הגבוהה, שבה צעירים ערבים מוצאים מפלט

אקדמי בירדן. הכותב ממליץ לנקוט שורת צעדים כדי לרכך למען הסטודנטים הערבים את המעבר החד מבתי הספר הערביים למוסדות האקדמיים. המלצותיו מתחילות בהכנה המתאימה בבתי הספר הערביים באמצעות שיפור הוראת השפה העברית בחינוך הערבי, דרך הכנת הצעירים הערבים לקראת לימודים אקדמיים ועד היערכות האוניברסיטאות לקליטתם בדרך מיטבית.

הנאת הקריאה בספר נפגמת בגלל עריכה בלתי מוקפדת: החלפת זכר בנקבה בהתייחסות לכותבת בר"לב, ציטוטים שגויים כגון "הגיל הזקוף בחברה הערבית" במקום "הדור הזקוף בחברה הערבית", ייחוס שמו של ספר זה לכותבת אבו בכר במקום לאבו בכר ורבינוביץ והשמטת שניהם מרשימת המקורות, שימוש שגוי במילה "הישגיות" במקום "הישגים" והיד עוד נטויה. אף על פי כן, זה ספר חשוב המעשיר את הספרייה הרבת-תרבותית בישראל ומוסיף לה נקודת מבט ערבית-פלסטינית. נקווה שהספר יבשר את בואם של ספרים נוספים שיעמיקו ויהדדו את נקודת מבטן של קבוצות מיעוט בחברה הישראלית, ובכלל זה יבחנו את הגישות הרבת-תרבותיות שלהן-עצמן כלפי תת-המגזרים שבתוכם.

מקורות

- בשיר, ב', בן-פורת, ג' ויונה, י' (2016). מדיניות ציבורית ורב תרבותיות. ירושלים ותל אביב: מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד.
- יונה, י' (2005). בזכות ההבדל: הפרויקט הרב תרבותי בישראל. ירושלים ותל אביב: מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד.
- יונה, י' ושנהב, י' (2005). רב תרבותיות מהי? על הפוליטיקה של השונות בישראל. תל אביב: בבל.
- מאוטנר, מ' (2008). משפט ותרבות בישראל בפתח המאה העשרים ואחת. תל אביב: עם עובד.
- מאוטנר, מ', שגיא, א' ושמיר, ר' (עורכים). (1998). רבת-תרבותיות במדינה דמוקרטית ויהודית: ספר הזיכרון לאריאל רוזן-צבי ז"ל. תל אביב: רמות.
- Arar, K., & Haj-Yehia, K. (2010). Emigration for higher education: The case of Palestinians living in Israel studying in Jordan. *Higher Education Policy*, 23(3), 358-380.